

és Magyarországon is. Az angol barokk építészet kiemelkedő mestere Christopher Wren, a londoni Szent Pál székesegyház építője.

Mi magyarok, akik hozzászoktunk „az udvari és katolikus körök barokkjához”, a 17. századi protestáns és polgári Hollandia festészetét – a maga realista életképeivel, intérieurjeivel, tájképeivel, csendeleleteivel, csoportos portréival – nem is tartjuk a barokk művészethez tartozónak, amint sok művészettörténész sem.

A barokk zene

„A zene nagy órája a nyugati barokkal kezdődik – írja Szabolcsi Bence *A zene története* című könyvében –, s maga a barokk voltaképp nem is egyéb, mint a zene viharos betódulása az élet minden területére. [...] Soha azelőtt s azután nem volt ilyen általános a zenei műveltség, nem tartozott a zene ennyire az élethez, nem volt benne ennyire része mindenkinek.” A barokk korban alakultak ki az európai zene formái: a szonáta, a fuga, a versenymű, stb. Firenze volt a színhelye egy új zenei műfaj, az opera megszületésének: 1600 őszen az Uffiziban adták elő Giulio Caccini és Jacopo Peri első operáit. De a 17. század legnagyobb operaszerzője, Claudio Monteverdi a mantovai hercegek udvarában és Velencében alkotta még ma is játszott műveit. Velencében nyílt meg 1637-ben az első nyilvános operaház, s e század végéig tizenhat operaszínpadot avatnak ugyanebben a városban. Róma az oratórium szülővárosa. A párizsi opera 1671-ben nyitja meg kapuit. Az első nagysikerű francia operaszerző, Lully még Firenzéből jött Párizsba. A fran-

cia barokk zene igazi újdonsága a balett. Maga XIV. Lajos is fellépett a versailles-i balettekben. Az angol opera mestere Henry Purcell, egyben a 20. századig az utolsó jelentős angol zeneszerző is. A 17. század egyetlen jelentős német zeneszerzője, Heinrich Schütz viszont a „lángelmék fényes versenyfutásának” – így jellemezhetjük a német zene történetét a 17. század végétől a 20. század elejéig – a legelső tagja. A 18. század hozza meg a barokk zene betetőzését Bach, Händel, Corelli, Vivaldi és a francia Rameau műveiben.

A magyar barokk

A barokk magyar földön már a 17. század elején megjelent, de kiteljesedése és tömeges elterjedése csak a 18. században ment végbe. A 17. században születnek az első barokk alkotások az építészetben, sőt az irodalomban a legnagyobbak, legjelentősebbek (Pázmány, Zrínyi, Gyöngyösi). Ez a század azonban nem nagyon kedvezett a művészeti és irodalmi alkotómunkának. A magyarság még élet-halálharcát vívta az Oszmán Birodalommal, a kiépülő Habsburg abszolutizmussal szemben pedig védelmeznie kellett viszonylagos önállóságát és hagyományos rendi alkotmányát. 1711-ben a szatmári békével az előző két évszázad szüntelen háborúi, az emberek, az anyagi és kulturális értékek mérhetetlen pusztulása után beköszöntöttek a tartós belső béke, az ország újjáépítésének és újjászervezésének évtizedei. A „magyar szent korona országai” a török hódoltság alól felszabadulva a Habsburg-ház uralma alatt ismét egyesültek, de megtartva különállásukat és rendi

állami intézményeiket a Habsburgok birodalmán belül. A bécsi udvar politikájában a 18. század első éveiben – nem kis mértékben a Rákóczi szabadságharc hatására – változás, átalakulás figyelhető meg. I. Lipót halála (1705) után kezdetét vette a 17. század utolsó évtizedeiben kiépített nyílt abszolutizmussal való fokozatos szakítás. Ebben szerepet játszott az is, hogy a karlócai béke után a török hódoltságtól megszabadult Magyarország felértékelődött: határvidékből, állandó hadszíntérből a Habsburg Birodalom legnagyobb országa lett. Az előző évszázad rendi mozgalmainak és belső fiáborúinak tanulsága Bécs számára az volt, hogy a magyar rendi alkotmánnyal és magyar nemességgel kötött kompromisszum nélkül ezt az országot nem lehet szilárdan kézben tartani és kormányozni. A magyar politikai elit ugyanekkor kénytelen volt tudomásul venni, hogy „a törökök kiűzése és az ország újraegyesítése csakis a közép-európai Habsburg Monarchia katonai-anyagi segítségével és annak keretein belül volt lehetséges.”

A 18. században tehát a Habsburg kormányzat az előző századhoz képest enyhébb és józanabb lett, s a magyar rendiség irányában kompromisszumkészséget tanúsított. A következő évtizedek fejleményei igazolták a bécsi politika új irányvonalát: a kompromisszum jól bevált, s midőn 1740-ben, az örökösödési háború kirobbanásakor a magyaroknak lehetőségük nyílt arra, hogy viszonylag könnyen megszabaduljanak a Habsburgoktól, a magyar rendek egyértelműen a nehéz helyzetbe került fiatal királynő, Mária Terézia mellett foglaltak állást. A 18. század nagy részét a településhálózat, az anyagi infrastruktúra és az intézményrendszer

újjaépítése, újjászervezése, az egykori török hódoltsági terület újranevesítése tölti ki. Az újjaépítés eredményeit a külföldi megfigyelők is észrevételezték. Paolo Renier velencei követ 1769-ben azt jelentette: „*Hihetetlen, hogy ez az ország huszonöt év alatt mennyit fejlődött népesség és kultúra tekintetében.*”

A barokk Magyarországon elsősorban a rendiség kultúrája, a kiváltságaihoz, hagyományaihoz ragaszkodó nemességé. „*A rendiség életét a 18. századon át a hozzáűzött barokk ideál hosszabbította meg*” – írja Szekfű Gyula. A barokk „*a magyarságot történetének öntudatos, lelkes szemléletével ajándékozta meg és széles rétegei számára fölfedezte országát, melyet eddig nem ismert. A magyar történeti és földrajzi szemlélet e kornak szülte, hasonlóképen ez a kor az, mely a magyar rendi alkotmányt a történeti múlt és vallásos hit glóriájával vonta be.*”

A 18. század a magyar katolicizmus történetének egyik kiemelkedő korszaka: az újjászervezés, a vallási élet felvirágzásának időszaka. Legmaradandóbb teljesítménye a nagyrészt még ma is használt egyházi „infrastruktúra” felépítése. Templomaink, egyházi épületeink nagy része ekkor épült, vagy ekkor nyerte el ma is látható külsejét, főleg az oszmán uralom alól felszabadult területeken. A püspöki székhelyeken ekkor épülnek a barokk székesegyházak, püspöki paloták, könyvtárak, szemináriumi épületek, kanonoki házak, a szerzetesrendek rendházai, iskolái. Százával létesültek új plébániák, épültek falusi templomok. Ez a század, különösen annak első kétharmada, a barokk vallásosság korszaka a hitélet minőségét tekintve is egyik virágkora a magyar katolicizmus történetének.

A 18. században teljes gazdagságukban kibontakoztak a laikus vallásosság különböző formái: az ünnepek szokásokban gazdag, látványos megülése, körmenetek, vallásos színjátékok, zarándoklatok. Százával szerveződtek vallásos társulatok (kongregációk, konfraternitások). Különösen szembeűnő a búcsújárás rendkívüli fellendűlése. 1680 és 1780 között mintegy 120 új búcsújáróhely keletkezett, s nagy többségűk a Mária-kultusszal kapcsolatos. A kor katolikus észmevilágának jellegzetes kifejezője volt a *Regnum Marianum* gondolata, a Magyarok Nagyasszonyának tisztelete. Eszerint Magyarország története során Szűz Mária különleges pártfogását élvezte, amióta első királya, Szent István a koronát, s ezzel együtt országot és népét neki ajánlotta fel. A kor népszerű szentjeinek emlékét őrzik még ma is a falusi utakon, a határban, a hidaknál, vagy a barokk templomokban a tűzvészűl oltalmazó Szent Flórián, a szőlőket védő Donát vértanú, a pestis ellen védelmet nyűjtő Szent Rókus, vagy Nepomuki Szent János szobrai. A ferencesek különösen páduai Szent Antal, a jezsuiták Xavéri Szent Ferenc tiszteletét terjesztették. A magyar szentek közül Szent István kultusza virágzott ki, főleg 1771 óta, midőn jobbát Raguzából Budára hozták, s a pápa augusztus 20-át hazánkban kötelező országos ünneppé tette.

A 18. században az államilag támogatott erőszakos rekatolizáció megszűnt, de az „ellenreformáció” csendesebb, mérsékeltabb eszközökkel tovább folyt. Csak a barokk kor végén – 1781-ben II. József türelmi rendeletűvel, illetve az 1791:26. törvényűikkel – vált teljesen szabaddá Magyarországon a protestáns vallásgyakorlat.

A barokk stílus Magyarországon az *építészetben* és az *irodalomban* jelentkezett először. A jezsuiták – Esterházy Miklós nádor támogatásával – Nagyszombatban 1629 és 1637 között felépítették az első hazai barokk templomot. Ezt követte még a 17. században a győri, a kassai és a trencsényi jezsuita templom, valamint a lékai ferences és a lorettomi szervita templom. Felépűlt az első barokk világi épűlet is, az Esterházyak kismartoni kastélya. A 17. században főleg itáliai építészek dolgoztak hazánkban, a 18. században pedig túlnyomó többségűkben délnémet–osztrák terűletről jöttek, akár egy vagy több megbízás teljesítésére, mint Johann Lucas Hildebrandt, Anton Erhard Martinelli, Franz Anton Pilgram, Franz Anton Hillebrandt kamarai főépítész, Martin Wittwer, hogy csak a legjelentősebbeket említsűk, akár véglegesen nálunk letelepedve, mint Fellner Jakab, Mayerhoffer András. A 18. században ugyanezt lehet elmondani a *barokk festészetűl és szobrászatrűl* is. A két híres magyar festű, Bogdány Jakab és Mányoki Ádám külföldön arat sikereket. Magyarországon osztrák freskűfestűk dolgoznak: Franz Anton Maulbertsch, Johann Lucas Kracker, Franz Sigrist, Stefan Dorfmeister, közülűk csak az utóbbi telepedett le véglegesen Sopronban. Maulbertsch és társai mennyezet festményein „ég és föld megtelnek magyarruhás szentekkel”, a megrendelő pűspűkűk és főurak igényéhez alkalmazkodva. A kor legszebb szobrát, a pozsonyi Szent Mártont magyar huszárruhában, a kor neves osztrák szobrásza, Georg Raphael Donner alkotta.

A 16. és 17. század hitűitai során megsűletett a magyar irodalmi nyelv, a magyar nyelvű vallási irodalom, amelynek stílári normáit Pázmány Péter szabta meg

igen magas szinten: „Az okos embernek nem a hímes szók, hanem az erős valóságok tetszenek. Arra vigyázzon tehát a lelki tanító, hogy [...] hasznos és szükséges dolgokat hirdessen [...] Ne mondhassák azt a keresztényen tanítóról, a mit némely pogány orátorrul: hogy elég szava legyen, de kevés veleje.” Ami pedig a latinból való fordítást illeti, „igyekeztem azon, hogy a deák bötűnek értelmét híven magyaráznám; a szólásnak módját pedig úgy ejteném, hogy ne láttatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folya mintha először magyar embertől, magyarul írott volna.” Zrínyi Miklós megírta a magyar barokk hősi eposzát, a *Szigeti veszedelmet*. Gyöngyösi István jellegzetes udvari költő volt, többnyire a kor főúri házasságait örökítette meg epikus költeményeiben. Ő volt a 18. század legdivatosabb, legtöbbet olvasott költője. A 18. századi magyar barokk irodalom legjobb prózai munkáit az erdélyi önéletrajzírok (Bethlen Miklós és Árva Bethlen Kata) írásai és Mikes Kelemen levelei jelentik. Már a késő barokk stílusformája, a rokokó felé mutat a jezsuita Faludi Ferenc életműve, akit a kortársak a „magyar Cicero”-nak és a „magyar poéták csudájá”-nak, Gyöngyösi után a legnagyobb magyar költőnek tartottak. A magyar késő-barokk irodalom jeles szakértője, Tarnai Andor szerint „nyelvi, stiláris értékeinek köszönheti első sorban, hogy a jelentős magyar írók sorában a helye”.

A zenében hasonló folyamatot figyelhetünk meg, mint a képzőművészet egyes ágaiban: a 18. század az európai stílusok elsajátításának kora, külföldről hazánkba települt alkotók és előadóművészek közreműködésével. Magas színvonalú zenei élet virágzott – ének- és zenekarokkal – egyes püspöki székhelyek székesegyhá-

zaiban, némely főurak kastélyaiban és városi palotáiban, valamint néhány – főleg német lakosságú – városban. A leggazdagabb, csaknem folyamatos zenei hagyományt a győri püspökség mondhatta magáénak, együttesét 1766 és 1778 között a század egyik legjelentősebb magyar zeneszerzője, Istvánffy Benedek vezette. Patachich Ádám nagyváradi püspök évi jövedelmének egyharmadát fordította zenekarára, amelyet előbb Michael Haydn (Joseph Haydn testvére), majd Karl Dittersdorf vezetett. Jó zene- és énekkara volt a pécsi és a váci székesegyháznak is. Batthyány József hercegrímás pozsonyi palotájában hetenként kétszer hangversenyt rendezett. Leghíresebbek az eszterházi (ma: Fertőd) hangversenyek és operaelőadások voltak, 1761 és 1790 között Joseph Haydn irányításával. 1768 és 1790 között több mint harminc olasz énekes fordult meg Eszterházában, az évi előadások száma átlag 90-100 körül volt – nem csodálható hát, hogy Mária Terézia is Eszterházára ment, „ha jó operát akart hallani”. Erdélyben a két száz városban, Szebenben és Brassóban volt virágzó zenei élet. Egyébként a barokk korban a magyar főnemeselek nemcsak könyveket gyűjtöttek, vagy írói tevékenységet folytattak, hanem zeneszerzéssel is foglalkoztak: 1711-ben jelent meg herceg Esterházy Pál nádor zeneműve, az 55 tételből álló *Harmonia Caelestis*.

A barokk korban a tudományos irodalom még latin nyelvű. Ekkor született meg az európai színvonalú hazai történetírás. A kortársakból ez váltotta ki a legnagyobb érdeklődést. A 18. században a tudományos történetírás megalapozása terén legeredményesebben a jezsuita iskola (Hevenesi Gábor, Kaprinai István, Timon Sámuel, Pray György, Katona István) dolgozott:

ők kezdték meg a hazai egyháztörténet, majd a köztörténet forrásainak összegyűjtését és kiadását. Legkiemelkedőbb közöttük Pray György volt, aki már a feldolgozáshoz is hozzálátott. Ezt Katona István fejezte be, aki elődeinek forrásgyűjtése alapján 42 kötetben megírta Magyarország történetét. Protestáns részről hasonló munkát végeztek Bél Mátyás, Bod Péter és Cornides Dániel. A jogtörténeti források kritikája és feldolgozása terén kiemelkedő teljesítményt nyújtott Kollár Ádám. A 18. században bontakozott ki nálunk a *honismereti irodalom*. Ennek első terméke Bél Mátyás, pozsonyi evangélikus lelkész hatalmas műve (*Notitia Hungariae*), amelynek csak egy része (5 kötet) látott napvilágot nyomtatásban.